

LE jev synchronní či diachronní?

Čermák (Jazyk a jazykověda): etymologie (včetně LE) - diachronie v synchronii.

de Saussure: etymologie není součástí evoluční lingvistiky, ale jen speciální uplatnění principů, které mají vztah k synchronním a diachronním faktům.

synchronní perspektiva LE - von Wartburg (1924) a po něm další (synchronní kompetence apod.)

Polemické názory: synchronie ≠ jazykové povědomí

Ž. Ž. Varbotová – panchronismus (užívá kognitivní lingvistika) – není nutné.

LE: zkřížení synchronie a diachronie jako u vědecké etymologie, jen zřejmě v jiném poměru a v závislosti na typu LE.

Např. střhn. *lūbestecke* > stč. *lubček*, *libšček*, *libštěk*, nč. *libeček* – silná složka diachronní

peklo – asociace s *péci* – silná synchronní složka, ale ani tady ne čistě synchronní

srov. Dokulil: „Pojem ‘motivace, motivovanost slova’ není jen záležitostí synchronního popisu slovní zásoby jazyka (...). Má naopak svůj smysl i pro zkoumání vývoje slovní zásoby, zejména pro zkoumání geneze jednotlivých slov. (...) Motivace slova v tomto smyslu tedy objasňuje, proč byl daný předmět nebo daný jev pojmenován právě určitým způsobem, proč dostal svůj název.“

×

Ullmann: motivation = „purely synchronistic notion“

LE jako jazyková změna

dvojitý pohled – výsledek procesu, jednorázový proces (*fait accompli*)

postupný proces – začátek, šíření, konec

Studium živých, právě probíhajících změn (včetně LE) – možný příspěvek k teorii a průběhu jazykové změny (srov. dublety *rozinka/hrozinka*, *strouček/stroužek*, *protežovat/protěžovat*).

LE jako formální změna

Změna formy způsobená LE připomíná nepravidelnou (sporadickou) hláskovou změnu:

např. metateze (*povraz* – *provaz*), proteze (*rozinka* – *hrozinka*), dálková asimilace (*ponikleč* – *konikleč*), artikulační záměna hlásek (*páry* – *máry*), zjednodušení souhláskové skupiny (*svrab* – *srab*), vložení hlásky (*rozřešit* – *rozhrěšit*, *puntovat* – *punktovat*) či kombinace těchto změn (*břítov* – *hřbitov*).

Hranice tenká zvláště u slov se slabou sekundární motivací (např. *Machek* vykládá podoby *konikleč* a *máry* hláskoslovně, nikoliv jako LE).

LE a hlásková změna = dva zcela odlišné procesy, ovšem předchozí hlásková změna často LE přetvoření podmiňuje:

asociace *povraz* s *provázat*, *vázat* apod. možná jen v č. díky konkrétním střidnicím za metatezi likvid a přední nosovku

asociace *vezdejší se zde* - změna *aj v ej*,

asociace *masopust* s *půst* díky změně *póst - půst*.

vznik novotvarů - dubleta k původnímu výrazu, který je považován za prestižnější (správnější) – *protěžovat* - *protežovat*, *více-* - *vice-*

- vytlačení původního výrazu na periferii (*stroužek* – *strouček*, *mourovatý* – *morovatý*)
- úplné nahrazení (*rozhrěšit*, *hřbitov*, *provaz*).
- téměř rovnocenné fungování dublet - vzácné (*rozinka* – *hrozinka*)

Jde o neologismy?

Pisani: kdo první použil např. slovo *Sündflut* (asociací k *Sünde* 'hřích') místo staršího *sinvluo* 'potopa světa' (doslova 'všeobecná, všeobjímající potopa'), vytvořil úplně nové slovo

Definice neologismu: „lexikální jednotka, která se ve vztahu k existujícím jednotkám slovní zásoby současného jazyka vyznačuje novostí, a to jak z hlediska vzniku, tak z hlediska funkčního“ (ESČ)

produkt LE – systémová, komunikační i stylistická funkce obvykle zůstává nezměněná od funkce původního výrazu - *varianta*, *dubleta*, případně *novotvar*

vznik homonymie (*jeřáb*, *klika*, *lenoch*, *plátek*) - protichůdná tendence k zániku skutečných či potenciálních homonym ve vývoji jazyka, kterou se jazyk brání nejednoznačnosti.

jiný problém: rozlišení produktu LE a homonymie z rozpadlé polysémie (*třída* jako „skupina vydělená na základě společného rysu atd.“ a *třída* „ulice“, *plátek* „zdrobnělina od *plát*“ a „pochybný časopis“ z něm. *Blatt*).

LE jako významová změna

různé pojetí významové změny – změna referentu, nebo jen pohledu na něj? - zmatení

Pisani (1956): fr. *veilleuse* 'ocún' (asi z kelt., ale spojovaný s *veillé* 'večerní bdění') - výraz je naplněn novým významem.

×

Cienkowski (1972) – překladový test

zmatení v terminologii - doslovný (etymologický) význam × lexikální význam

základní problém - směřování různých složek lexikálního významu – složky pojmové (nacionální, kognitivní, konceptuální) a složky pragmatické (vrstva konotativní, asociativní).

veilleuse, peklo, rozhrěšit apod. - změna pragmatické, konotační složky slova, pojmová složka (definice) se nemění.

Otto Ducháček (1953): změna podvědomé (citové) stránky slova, změna jeho vnitřního pojetí.

Mayer (1962) – metaforicky: tón zůstává stejný, mění se však zabarvení zvuku

Změna konotativní složky při LE reinterpetaci pokaždé, i když v různé míře.

pč. **rozrěšiti* ‘uvolnit, rozvázat (hřích)’ > *rozhrěšit* ‘zbavit hříchů’ (*‘odhrěšit’) - minimální změna

světnice ‘prostorná, světlá místnost’ > *sednice* ‘místnost, kde se sedí’ - výrazná změna konotativní složky; denotativní složka prakticky stejná - ‘hlavní obytná místnost (ve stavení)’, jen malé zúžení významu (srov. starší *soudní světnice, světnice sněmovní*)

změna denotativního významu – abstrakta, slova nejasného denotátu

při ponechání původního významu (většinou zastarávajícího) – polysémie (např. *tyran, vezdejší*)

Problém: odlišení sémantické inovace způsobené LE od běžných sémantických procesů (zužování, rozšiřování významu, metafora, metonymie)

Č. *tyran* ‘antický samovládce’ → ‘krutý, nelítostný člověk’ (ve většině jazyků); v č. asociací s *týrat* ‘kdo někoho týrá’ - téměř synonymní.

někde specifikace působením LE patrná:

osudí, původně ‘nádoba’, dnes ‘nádoba k losování’ (k *osud*),
pakostnice, původně ‘něco protivného, škodlivého; nemoc’, dnes zast. ‘onemocnění kloubů a kostí’

jinde modifikace významu nenápadné:

navinulý, původně ‘nakyslý, zkažený’, vlastně ‘odchylující se (od správné chuti)’, dnes ‘jemně, zpravidla příjemně nakyslý’ (k *víno*)

zálety, původně ‘námluvy, ucházení se o dívku’ (nesouvisí s *létat*), dnes ‘milostné pletky’

lektvar, původně (stč. *lektvař*) ‘kašovitá směs svařená s medem, sirupem, ovocem apod. (jako pamlsek či léčivo), dnes expr. a často hanl. ‘lék, zvláště domácí přípravený’

máry, původně asi ‘nosítka vůbec’, dnes ‘pohřební nosítka’

někde je rozlišení LE od metaforického posunu téměř nemožné:

žalm – význam 2. ‘teskná zádumčivá píseň, báseň’ – asociace s *žal* či přenesení?

perný – ‘ostrý, štiplavý’ (‘peprný’) → ‘krušný, namáhavý’ (k *prát* či přenesení?)

zvláštní sémantické pojetí LE (Roudet, Gombocz - aplikace Ullmann, u nás Filipец-Čermák v ČL):

LE - přenášení významu na základě podobnosti lexikálních forem (jmen) ×

metafora - přenášení lexikálních forem (jmen) na základě podobnosti

angl. *shamefast* ‘skromný, stydlivý’ > *shamefaced* ‘zahanbený’

celkově vzato - nepříhodné

